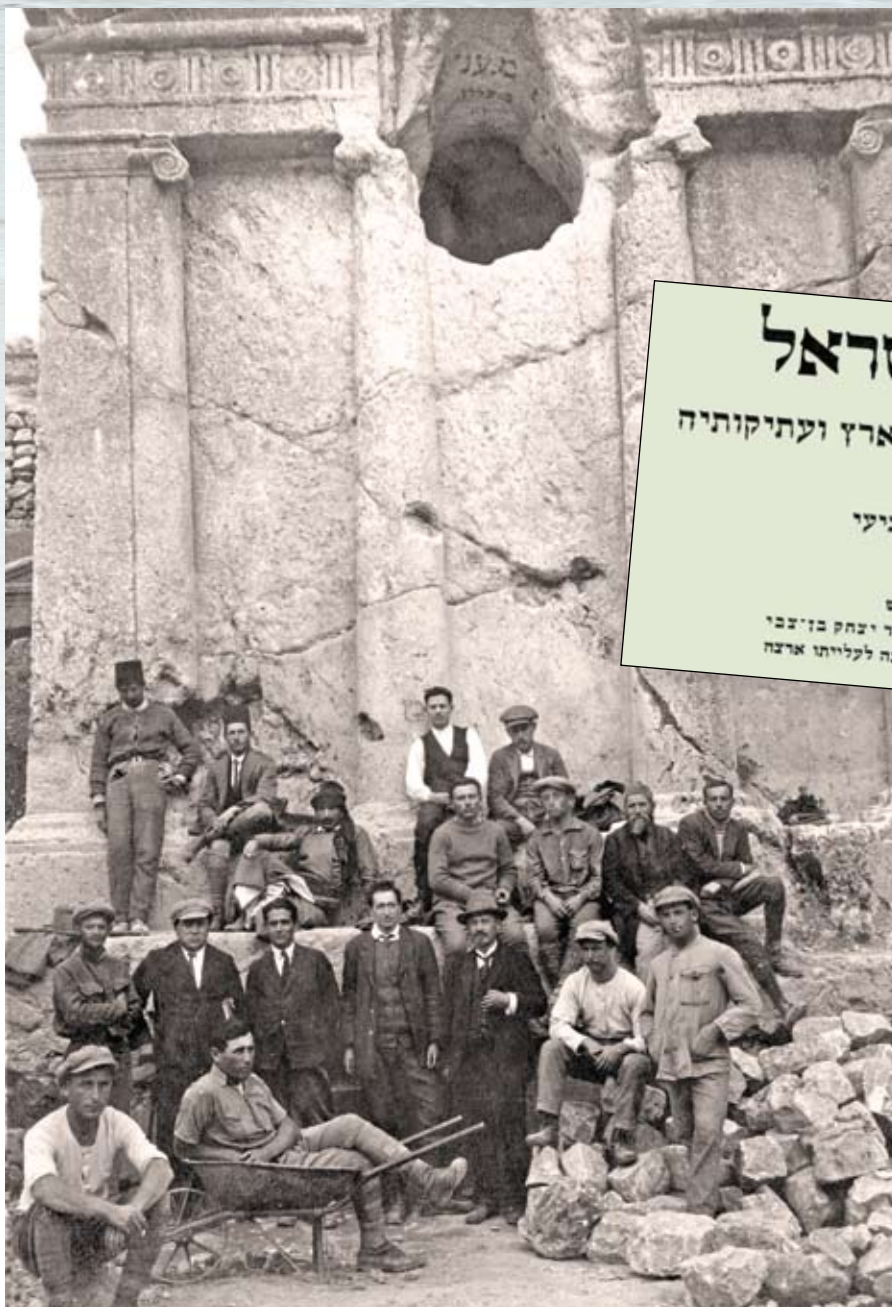

לחשוף את מכמני המולדת

יצחק בן־צבי והחברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה

חופרי "יד אבשלום" בירושלים, 1921 – בן־צבי עומד במרכז השורה הראשונה

באביב 1936 קיבל יצחק בן־צבי הודעה כתובה בעיפרון מאלכסנדר זייד, ידידו מימי "השומר" שהתגורר בשייח' אבריק שבגליל התחתון: "חבר בן־צבי שלום! אתה ומיזלר מוכרחים לבקר אותנו. הסיבה: גלינו בתוך מערות, בפנים, עמוק, כתובת עברית ויונית וגם מנורות שבעה קנים חתומות בתוך אבן, גם דלתות עם ציורים. א. זייד 10.4.36."

הפתעות "חתומות בתוך אבן"

בן-צבי קרא לגיסו, ד"ר בנימין מייזלר (מזר), שהיה מראשוני הארכאולוגים היהודים בארץ; יחד הגיעו לשייח' אבריק, כיום בית שערים, ובילו לילה שלם במערות לאור פנסים. הם גילו ארונות קבורה (סרקופאגים) מרשימים מאבן ועליהם כתובות בעברית, בארמית וביוונית, ובצדם כלי חרס קטנים רבים פזורים על הקרקע – נרות, קנקנים ועוד. שברי הכלים והעצמות הפזורות העידו על "ביקורים" של שודדי קברים באתר במשך השנים. עוד הבחינו בקיר אחת המערות בתבליט גדול של מנורה בת שבעה קנים. המנורה סייעה להארה: הם נמצאים בבית קברות יהודי.

לא הייתה זו התנסותו הראשונה של בן-צבי בשטח הארכאולוגיה. ב-1921 השתתף כמתנדב בחפירת "יד אבשלום" שבנחל קדרון בירושלים, יחד עם אחדים מחבריו לגדוד העבודה. גם שם עבדו בלילה לאור פנסים, משום שחששו מהפרעה מצד החרדים שהתנגדו לחפירה בקברים יהודיים. את החפירה ניהל פרופ' נחום סלושץ, אף הוא קרוב משפחה של בן-צבי, שנודע כחוקר לשונות וקהילות היהודים במזרח וכחוקר הספרות העברית החדשה. סלושץ ובן-צבי היו ב-1920 בין מחדשי הקמתה של "החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה", החוגגת בימים אלה מאה שנה לייסודה (פעילותה הופסקה בפרוץ מלחמת העולם הראשונה).

דרישת שלום בת 1,800 שנה

החברה הוקמה בחודש אפריל 1918 במטרה להעמיק את המחקר ההיסטורי, הגאוגרפי והארכאולוגי של ארץ ישראל. בן-צבי עקב בדריכות אחר הפעולות שביצעה בשנות ה-20, ואף פרסם מאמרים בקבצים שהוציאה לאור באותן שנים. התעניינותו ומעורבותו גברו באמצע שנות ה-30, עת התגלו מערות הקבורה ובית הכנסת בשייח' אבריק כמתואר לעיל. מייזלר ובן-צבי חזרו והזמינו את הוועד המנהל של החברה לאתר. הוועד החליט כי חייבים לפתוח בחפירה ארכאולוגית רחבה, ולבקשתו העניקה מחלקת העתיקות רישיון לחפירה בניהול ד"ר מייזלר. בן-צבי נהג לספר כי החברה התחילה בחפירה, שארכה ארבע שנים (1936-1940), כשסכום הכסף בקופתה היה שש לירות בלבד. כל חברי הוועד המנהל ובן-צבי בראשם התגייסו לאסוף תרומות מיחידים ומארגונים כדי לאפשר את המשך החפירה, שעוררה הדים רחבים הן בארץ והן מחוצה לה. התוצאות התפרסמו בעיתונות היומית ובכתבי עת מדעיים, ונערכו תערוכות של הממצאים.

רבים ממחקריו של יצחק בן-צבי הופיעו בפרסומי החברה, הן בקבצים והן ברבעון "דיעות החברה לחקירת א"י ועתיקותיה". משרתו הרמה כיושב ראש הוועד הלאומי תרמה רבות לפעילותה של החברה ולפרסומה בחוגים שונים. בן-צבי היה בין אלה שדרשו כי החברה לא תסתגר רק בדל"ת אמותיהם של חוקרים ואישי ציבור, אלא תפעל גם בקרב הציבור הרחב – הצעה שהעלו משה שטקליס ומיכאל אבי-יונה. הוא היה פעיל מאוד בהכנת הכינוס הראשון לדיעת הארץ, שנערך בירושלים בחג הסוכות תש"ד (1943) ונשא את הכותרת "שבוע העבר העברי".

ביום פתיחת הכינוס אמר בן-צבי:

הדבר המציין את החברה לחקירת ארץ-ישראל מכל שאר החברות לחקירת הארץ של אומות העולם, הוא – כי לנו משמשת חקירת הארץ מטרה בפני עצמה, ולא נספח לחקירת המזרח או להבנת המקרא בלבד. עיקר כוונתנו הוא לחקור את תרבות הארץ בכלל ואת התרבות העברית בארץ בפרט לכל תקופותיה [...] עלינו לציין כי כל החפירות, הנעשות מטעם החברה, מבוצעות בידי חוקרים ופועלים יהודיים. רבים מהאנשים החיים ביישובים החקלאיים משתפים פעולה עם החברה ומשמשים לה, לעיתים קרובות, קרני מישוש לגלות ולחשוף את מכמני המולדת. על-ידי כך נוצר שיתוף פעולה בין החוקרים ובין הישוב, בין העבר לבין ההווה [...] אין זו אוניברסיטה ולא מוסד אקדמי, אלא חברה, שבה נפגשים אנשי המדע עם הציבור הרוצה להכיר ולדעת את המולדת, והיא מאפשרת לכל יהודי לעזור כמיטב יכולתו במחקר הארץ ובגילוי האוצרות הטמונים בה.

יצחק בן-צבי השתתף בכל הכינוסים לדיעת הארץ שערכה החברה: בהרצאות, בדיונים ובספורים בשטח, שהיו חלק עיקרי בתכניתו. כאשר נבחר לנשיא המדינה ולא יכול היה להמשיך בפעילות הרגילה כחבר הוועד המנהל, הציע בן-צבי שהסקירות הראשונות של חפירות חדשות וכן הרצאות מיוחדות ייערכו במשכן הנשיא. ואכן, כל המפעלים הארכאולוגיים הגדולים בישראל – כגון בית שערים, חצור, עין גדי ומערות מדבר יהודה, התפרסמו לראשונה בבית הנשיא בנוכחותם של הנשיא ורעייתו רחל ינאית. רחל ינאית בן-צבי הייתה שותפה מלאה לכל האירועים, הן בבית הנשיא והן בכינוסים לדיעת הארץ. בסוף כל אירוע נהגה לשאת דברי הערכה ותודה למתכננים ולמבצעים. אירוע מרשים ומרגש חל בשנת 1960, כאשר חברי "משלחת מדבר יהודה" מסרו את תוצאות מבצע הסקר במערות המדבר בנוכחות חברי המשלחת, יחידות הצבא, המתנדבים, שרים ואישי ציבור. הארכאולוג יגאל ידון, הרמטכ"ל לשעבר, עלה לבמה והכריז: "אדוני הנשיא, אני מתכבד להודיעך שהבאתי לך היום דרישת שלום מן הנשיא האחרון של ישראל לפני

תבליט מנורה בבית שערים

ניצח מדביקים עַם?

בשנת 1904, בטרם עלה ארצה, ביקר יצחק בן־צבי בחפירות תל גזר. בשונו לאירופה חלק הצעיר בן ה־20 את תחושותיו עם קוראי עיתון "הדור", שהתפרסם בקרקוב ביום י"ח בחשוון תרס"ה, 14 באוקטובר 1904:

ירח גדול נקערה ואדום כדם יצא על פני שמי אופל, והוא עולה ומטפס מעלה מעלה. מראהו היה בתוך האפלה כפנס אלקטרי הבוקע את החושך ומעווור עיניים באורו. ומחשבות נוגות באות ומתרוצצות בקרבי: לא ידעתי נפשי בעצמי. הנה תקופה מתה מונחת בתוך האדמה ובאים החופרים וחופרים שריד אחר שריד וחרס אחר חרס והדביקו שריד אל שריד וחרס אל חרס וקמה התקופה העתיקה והייתה לעיננו. האם לא נצליח להדביק גם שרידי עם - עצם אל עצם עד אשר יקום ויחיה?

כעבור 48 שנה, בטקס השבעתו לנשיא המדינה ביום כ"ב בכסלו תשי"ג, 10.12.1952, שב בן־צבי - חוקר העבר, וממעצבי ההווה הלאומי - וענה על תהייתו הנושנה: "עדים אנו כיום לתהליך הנפלא של התלכדות שבטי ישראל עצם על עצם, בשר אל בשר, לאומה אחת. הדבר אשר אין משלו בדברי ימי עולם קם ויהי: עם עתיק ימים, גולה ונודד, חידש כנשר נעוריו, קם לתחיה בארצו והתחיל שווד את חוט חייו העצמאיים אשר נותק לפני אלפיים שנה".

פועלו של יצחק בן־צבי בחקר ארץ ישראל ותולדותיה נמשך במסגרת המכון לחקר ארץ ישראל ויישובה ביד יצחק בן־צבי. המכון מוציא לאור ספרים וכתבי עת בנושא תולדות היישוב בארץ ישראל, מקיים מסגרות מחקר ועורך כינוסים לחוקרים ולציבור הרחב במטרה לקדם את חקר הארץ ואת הנחלתו בציבור.

יחד עם בנימין מזר. בן־ציון ישראלי סיפר בפגישה שהוועד הפועל של ההסתדרות החליט להנציח את ברל כצנלסון בחוף הכנרת ולבנות מרכז לתרבות ולתנועת העבודה בשם "אהלו", אולם באתר המיועד ניצב תל גדול - תל בית ירח. החברה פנתה למחלקת העתיקות המנדטורית, וזו העניקה רישיון למשלחת חפירות בראשות בנימין מזר, משה שטקליס, מיכאל אבי־יונה ועמנואל דוניבסקי. "אהלו" אכן נבנה במהרה, וכעבור שנים מעטות אף נערך בו הכינוס השמיני של ידיעת הארץ. עד היום נמשכות החפירות בתל, שאת אדמתו קנה קלווריסקי ב־1905, וחושפות ממצאים חשובים מתקופות שונות.

כאשר נבחר בן־צבי לנשיא המדינה הוא נאלץ לחדול מפעילותו כחבר הוועד המנהל, אך ביקש ממני לבוא מדי פעם ולמסור לו מה התחדש. בשליחות הוועד, מסרתי לבן־צבי את בקשתנו לקבל את החברה תחת חסותו בתפקידו החדש והנכבד. הנשיא הטרי שאל: "מה זה מחייב אותי?", ובתגובה עניתי: "זה מחייב רק אותנו". מאז, על כל פרסומי החברה הפועה הכותרת: "החברה לחקירת ארץ ישראל בחסותו של נשיא המדינה יצחק בן־צבי".

כשמלאו לבן־צבי 70 שנה החליט הוועד המנהל להקדיש לכבודו כרך מסדרת "ארץ ישראל" לציון האירוע. כשהודעתי לו על כך, ביקש: "תמסור לוועד המנהל שאני לא חוגג ימי הולדת! אני מוכן רק שיהיה כתוב: 'במלאות חמישים שנה לעלייתו ארצה'".

הכרך הרביעי של "ארץ ישראל" ראה אור בשנת תשס"ז (1957) והוגש ליצחק בן־צבי בטקס חגיגי בבית הנשיא. נשיא החברה, פרופ' ליאו אריה מאיר, קרא בפניו את ההקדשה המתוקנת בפתח הספר: "מוגש לנשיא המדינה מר יצחק בן־צבי במלאות חמישים שנה לעלייתו ארצה".

לאחר פטירתו של בן־צבי המשיכה רחל ינאית בן־צבי לשמור על קשר אמיץ עם החברה והשתתפה באירועים רבים. היא נכחה בכינוסים, בחפירות, ובעיקר בחפירות שנוהלו בירושלים לאחר מלחמת ששת הימים: חפירות הכותל, הרובע היהודי ועיר דוד. לאחר הקמת "יד בן־צבי" דאגה רחל ינאית לקיים פעולות משותפות של החברה וה"יד" למען הציבור הרחב, שיתוף פעולה הנמשך עד היום.

אלף ושמונה מאות שנה. היום הבאנו חמש עשרה אגרות מבר כוכבא שמצאנו במערות האגרות בנחל חבר, אגרות מבר כוכבא למפקדים של עין גדי". בעודו מדבר, הציג ידן שקופית של אגרת מימי מרד בר כוכבא שנכתבה בשם "שמעון בר כוסבה הנסי (הנשיא) על ישראל". קשה לתאר את ההתרגשות של הנוכחים במעמד ההיסטורי, ואת הדממה שהשתררה באולם במשך כמה דקות.

בזווית אישית

פגישתי הראשונה עם יצחק בן־צבי נערכה בביתו של בנימין מזר בשנת 1948, לאחר שהתקבלתי לשמש מזכיר החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה. הוא התעניין מאוד במעשיו, ובשמעו שאבי הוא בן־דוד של חיים מרגליות קלווריסקי, אמר: "נו, אז אתה בן אדם חשוב [...] קלווריסקי הוא גואל אדמות ארץ ישראל מטעם הברון ויש לו הרבה זכויות בארץ". פגישתנו השנייה נערכה בצריף ברחביה, אליו הוזמנתי

הזוג בן־צבי בחורבה עתיקה, שנות ה־20 (ארכיון יד בן־צבי)

לעיון נוסף

ד' גורן, "ראשיתה של החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה", אריאל, 197-198 (יולי 2011), עמ' 103-111.